

УДК 37.018.3 [37.091.12.011.3-051 : 37.013.42]

С. М. КУРІННА

доктор педагогічних наук, доцент
Донбаський державний педагогічний університет м. Слов'янськ

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ У НИХ ПОЗИТИВНОГО “Я”

У статті представлено практичний аспект соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами дошкільного віку в закладах інтернатного типу.

Визначено зміст соціально-педагогічної роботи в закладах ітернатного типу, який приймає форму ситуацій розвитку та успіху, особливого середовища і відносин, загального поля спільної діяльності.

Розкрито технологічний інструментарій щодо використання гри у формуванні позитивного “Я” вихованців інтернатних закладів.

Ключові слова: соціально-педагогічна робота, діти-сироти, інтернатні заклади, “Я”-концепція, гра.

Процес європейської інтеграції вимагає постійного удосконалення методик навчання та виховання у закладах інтернатного типу, цілеспрямованого відбору засобів організації навчально-виховного процесу, оптимізації шляхів формування конкурентоздатної особистості дитини-сироти, формування у неї позитивної “Я” концепції. Це, своєю чергою, потребує втілення нових підходів, використання існуючих та розроблення сучасних інноваційних технологій виховання дітей-сиріт в закладах інтернатного типу.

Грунтовні напрацювання класиків соціальної педагогіки О. Безпалько, І. Зверєвої, А. Капської, А. Мудрика, С. Харченка є неоціненною спадщиною для соціальних педагогів, які працюють в інтернатних закладах. Питання розроблення сучасних технологій для дітей-сиріт в різних соціальних інститутах вивчали (С. Архипова, Р. Вайнола, Л. Ваховський, Г. Голоухова, Л. Завацька, Г. Лактіонова, І. Манохіна, Ж. Петрочко, Г. Сем'я, І. Трубавіна, Т. Шайдо).

На сьогоднішній день уже існують технології, які використовують у своїй роботі соціальні педагоги інтернатних закладів [1; 4]. Але ми вирішили звернути увагу педагогів саме на використання гри у формуванні позитивної “Я”-концепції, так як вважаємо її найбільш ефективною.

Мета статті – розкрити практичні аспекти використання ігрових технологій у формуванні позитивного “Я” вихованців інтернатних закладів.

Умови інтернатних закладів, їх субкультура та стилізований механізм соціалізації впливають на соціально-психологічний розвиток дітей-сиріт, що характеризується порушеннями в інтелектуальній, емоційно-

ціннісній та вольовій сферах, а це, своєю чергою, виступає підґрунтям для затримки у формуванні позитивного образу “Я”.

На основі власних досліджень Н. Авдєєва та А. Сілвестроу припускаються думки, що образ себе є складним утворенням, в структурі якого можна виокремити центральне та периферійне утворення. Ставлення до себе складають центральне утворення, що формується під впливом ставлення дорослого. Периферійне утворення складається з окремих факторів життя дитини, на основі яких вона робить висновки про власне “Я”. Визначені складові виступають у взаємозалежності та єдності [3].

Перш ніж перейти до практичних порад використання ігрових технологій з дітьми-сиротами, що виховуються в умовах інтернатних закладів, спробуємо окреслити основні механізми процесу становлення ціннісних орієнтацій, які впливають на формування позитивного “Я”.

Процес становлення ціннісних орієнтацій вихованців дитячих будинків обіймає різні сфери особистості дитини: когнітивну, мотиваційно-потребову, рефлексивну, діяльну. Основними показниками прояву ціннісних орієнтацій дітей, заснованих на загальнолюдських цінностях в цілісній картині світу, ставлення до них, особистісна рефлексія, здатність до адекватного загальнолюдським цінностям вибору, що створює “Я-концепцію” вихованців як основу їх соціалізації [2].

Загальним механізмом процесу становлення ціннісних орієнтацій у дітей-сиріт в закладах інтернатного типу є інтеріоризація-екстеріоризація цінностей. Пізнання дитиною цінностей оточуючого світу відбувається за допомогою зовнішніх механізмів: пізнання, усвідомлення, оцінки, вибору і засвоєння. Засвоєння цінностей відбувається за допомогою внутрішніх механізмів: імітації, ідентифікації, самопізнання, самооцінки, самоконтролю.

Організація процесу формування ціннісних орієнтацій вихованців інтернатних закладів відбувається з позиції особистісно-орієнтованого підходу, на підставі чого він буде орієнтуватися у світі цінностей, привласнювати цінності світу і будувати власну поведінку.

Зміст процесу становлення ціннісних орієнтацій дітей-сиріт детермінується наступними чинниками:

- особливостями соціокультурного середовища, субкультури закладу для сиріт, який впливає на становлення ціннісних орієнтацій: духовно-речовий світ, домінування специфічних цінностей дорослих, достатній рівень культури, орієнтація на успіх тощо;
- психолого-педагогічними особливостями вихованців і вже створених у них ціннісних орієнтацій: домінування визначеного виду цінностей;
- особистістю соціального педагога, який координує взаємодію і узгоджує ціннісні орієнтації всіх учасників соціально-педагогічного процесу формування ціннісних орієнтацій дітей.

Загальний зміст соціально-педагогічної роботи з формування ціннісних орієнтацій, заснованих на загальнолюдських цінностях, представлено у Таблиці 1.

Таблиця 1.

Зміст соціально-педагогічної роботи з формування ціннісних орієнтацій у дітей-сиріт на підставі загальнолюдських цінностей

Цілепокладання	Зміст	Психологічні механізми	Операційно-технологічні компоненти	Показники	Прогнозований результат
Становлення ціннісних орієнтацій – на підставі загальнолюдських цінностей	Людина: особистість, творець. Чинник. Багатство людської душі, природи, мистецтва	Інтеріоризація-екстеріоризація загальнолюдських цінностей Зовнішні механізми: пізнання, усвідомлення, оцінка, вибір, засвоєння Внутрішні механізми: імітація, ідентифікація, самопізнання, самооцінка, самоконтроль	Ігрові технології	Знання – уявлення цілісної картини світу; “Я-концепція”; ціннісні уявлення про адекватні загальнолюдські цінності	Ціннісні орієнтації дітей, які виявляються і закріплюються в соціальному досвіді
				Експертиза та оцінка результату	

Зосереджуємо увагу на створенні умов, які забезпечують успішність процесу формування ціннісних орієнтацій сиріт, які впливають на їх позитивну “Я”-концепцію:

– створення особливого виховного середовища, в якому на підставі організації загальних цінностей середовища дорослих, дітей, педагогів дитина пізнає себе, засвоює істино людське і вчиться жити на підставі загальнолюдських цінностей;

– взаємодія і включення в спільну діяльність суспільства дітей, педагогів на всіх етапах життєдіяльності закладу;

– створення в педагогічному процесі особистісно-орієнтованих педагогічних ситуацій;

– включення дітей в постійну ціннісно-орієнтаційну діяльність у навчально-виховному процесі;

– координація вихователем та соціальним педагогом взаємодії дітей і дорослих у світі цінностей, визначення шляхів узгодженості і адаптації їх ціннісних орієнтацій загальнолюдськими [4].

Запровадження ігрових технологій у соціально-педагогічну роботу в закладах інтернатного типу допоможе істотно скорегувати зміст і процес формування позитивної “Я-концепції”, яка забезпечить ефективну соціалізацію дошкільників в умовах дитячого будинку. Для ефективного запровадження визначених технологій, необхідно: сформувати у дітей систему позитивних уявлень про себе; розвивати позитивну самооцінку, впевненість у собі, усвідомлення збільшення власних досягнень, почуття власної гідності; виховувати уміння самостійно обирати лінію поведінки з оточуючими з

урахуванням готовності до спілкування і співробітництва; самоконтролю та відповідальності за власні дії і вчинки. Зазначена робота базується на принципах: доступності (урахування вікових особливостей дітей; адаптація матеріалу до віку і можливостей дітей); систематичності і послідовності (дозована подача матеріалу від простого до складного з урахуванням повторення засвоєних правил і норм); наочності (урахування особливостей дитячого мислення); динамічності (впровадження матеріалу відповідного формуванню позитивної “Я - концепції” в різноманітних видах діяльності); диференційованості (створення позитивного мікроклімату в колективі з урахуванням індивідуальних особливостей, в якому вихователь ставиться до кожної дитини як до самоцінної особистості) [5; 6].

Основними напрямками роботи з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини є:

- збагачення предметно-розвивального середовища;
- створення проекту моделі формування позитивної “Я – концепції” як чинника розвитку активності старших дошкільників в умовах дитячого будинку;

- впровадження ігрових технологій в єдину систему розвитку всіх видів активності (“освітня діяльність, яка відбувається в процесі організації різних видів діяльності (ігрової, комунікативної, трудової, пізнавально-дослідницької, продуктивної, читанні) + самостійна діяльність дітей + освітня діяльність, яка відбувається в ході режимних моментів + взаємодія з родичами”);

- результативність.

З метою ефективного використання ігор та ігрових технологій протягом дня потрібно звернути увагу на збагачення предметно-розвивального середовища.

Предметно-розвивальне середовище в групі організоване таким чином, що кожна дитина має можливість вільно займатися своєю справою. Куток “Давай посміємося” створює позитивний настрій, діти знаходять у ньому щось смішне для себе і товариша.

“Щастя іграми” – є засобом формування позитивної “Я-концепції”. Кожна дитина має можливість швидко сповістити про свій настрій, зміни в поведінці, бажанні звернути на себе увагу.

Куток “Привіт, я прийшов”. Дитина заходить до групи і відкриває свою фотокартку, тим самим сповіщає всім дітям, що він є рівноправним членом дитячого колективу, як і вони. Це формує міжособистісні відносини дітей.

“Правила групи”. У групі існують свої правила, які необхідні для нормальної життєдіяльності дитячого колективу. Діти самі виокремлюють правила поведінки в групі. Взаємовідносини, ставлення до світу. Наявність правил допомагає контролювати свої емоції, поведінку. Правила використовуються до всіх дітей. Формулювання здійснюється у позитивному ключі.

Виставки спільної творчості дорослих і дітей (підвищують самооцінку, формують образ “Я”, “Я та інші, моделюють адекватну поведінку”.

“Фіто-бар”, “Поліфункціональний будинок”, “Куточок безпеки”, “Ігротека” (ігри на розвиток пізнавальної активності і логічного мислення).

Створення проекту моделі формування позитивної “Я-концепції” дало можливість значно підвищити рівень зазначеної роботи з дітьми.

Проект складається з трьох блоків:

1 блок – “Я” та “Я” й інші.

2 блок – “Підвищуємо самооцінку”.

3 блок – “Вчуся керувати собою”.

А впровадження проекту в єдину систему розвитку пізнавальної активності дітей збагатило зміст різних видів діяльності в дитячому будинку.

По-перше, єдину систему розвитку пізнавальної активності (“освітню діяльність, яка відбувається в процесі організації різних видів дитячої діяльності (ігрової, комунікативної, трудової, пізнавально-дослідницької, продуктивної, читання) + самостійну діяльність + освітню діяльність, яка відбувається у ході режимних процесів + взаємодію з сім’ями дітей”. Наприклад:

Ранок.

Ігри пізнавального характеру, спрямовані на формування позитивної “Я – концепції” : “Ми різні”, “Пригости друга”, “Знайди своє місце”.

Бесіди : “Чи добре ображатися”, “Як навчитися бути хоробрим”, “Мої вчинки”, “Що я вмію”, “Правила поведінки справжнього громадянина”, “Хочу та не можна” .

Дидактична вправа “Сонячний зайчик”.

Освітньо-виховна діяльність:

“Міцніше дружби немає морської”, “Веселі пригоди друзів”, “Утішні перетворення”, “Секрет чарівних слів”.

Фізкультхвилинки

“Я не думав про інших”, “Гімнастика для очей”, “Що трапилось з малечою”, “З нами сміх іде в похід”.

Ігри малої рухомості

“Я – витівник”.

“Я віддам тобі все, що є у мене”.

Прогулянка

Цільові прогулянки, екскурсії, обговорення з дітьми правил поведінки (Що можна, а що не можна робити);

Праця на майданчику спільно з вихователем;

Ігри, які збагачують дітей уявленнями про оточуючий світ, про правила поведінки у ньому: дидактичні (“Плутанина”, “Чиї це ноги”, “Пізнай за слідом”, “Підбери, що підходить”, “Хто де живе”);

Рухливі ігри: ігри-естафети, ігри з правилами, елементами змагань (городки, баскетбол, бадмінтон, футбол, хокей), спортивні ігри (катання з гірки, катання на велосипеді, самокаті, санчатах).

Спостереження: самостійність у процесі передбачень, відборі способів перевірки у вирішенні проблемних ситуацій. Самостійне планування ходу спостереження, використання при цьому сенсорних та інтелектуальних способів пізнання (не тільки підійти, але й порівняти, розсудити, сказати власну версію, обговорити з іншими дітьми, можливо в якості вірної прийняти версію другого). “Спостереження за березою”.

Індивідуальна робота з дітьми, що випереджають своїх однолітків, незалежно від віку з того етапу, де спостерігались значні проблеми.

Розваги і дозвілля: “День народження у друга”, “Масляна”, “Золота осінь”, “Мирилочки”, ігри-драматизації, рінманітна театралізована діяльність, де кожен учасник – актор.

Сюжетно-рольові ігри.

Ігри – експериментування.

Самостійна діяльність : “Всім ми радимо дружити”, “Весела історія”, “Хитрі картинки”, “Перевертні”, “Квітка-сімицвітка”, “Лісові жителі”, “Місто”.

Взаємодія з іншими дорослими:

– виставки спільної творчості дорослих і дітей (“Дорослі, ми звертаємося до вас”, “Дорослі і діти групи Сонечко”, “Зима - майструня”, “Ліс – наше багатство”);

– спільні свята і розваги (“Масляна”, “Пригоди світлофора”, “Чарівний шиповник”);

– збори з громадськістю (“Роль сім’ї у формуванні позитивної Я-концепції”, “Чи розуміє громада дітей-сиріт?” “Неразлучні друзі – дорослі і діти дитячого будинку”);

– інформаційні бюлетені (“Хочу все знати”, “Для вас дорослі”);

– відкриті перегляди освітньої діяльності з пізнавального розвитку (“Дозвіллієві перевертні”, “Мандрі до казкового лісу”).

Парадигмальною основою позитивного “Я” вихованців інтернатних закладів виступає ідея про загальнолюдські цінності. Виходячи з загальнолюдських цінностей і реалій сьогодення людини ХХІ століття повинна бути фізично здоровою, духовно моральною, інтелектуально розвинутою, цілісно мисленевою і адекватно-діяльнісно пов’язаною з оточуючим світом. Гру та ігрові технології маємо використовувати з дітьми-сиротами, так як гра для вихованців дитячих будинків – це здійснення власних надій і мрій, рух за якістю особистісного розвитку. Саме використання ігрових технологій, маючи на меті формування ціннісних орієнтацій сиріт, вирішує також і задачі формування цілісної особистості, адаптованої до життя в будь-яких умовах.

Визначений зміст соціально-педагогічної роботи в закладах інтернатного типу приймає форму ситуацій розвитку і успіху, особливого середовища і відносин, загального поля спільної діяльності.

Отже, культурний та соціальний розвиток краще відбувається завдяки використанню гри та ігрових технологій, де здебільшого будується ві-

кове, індивідуальне та особисте становлення сироти. Розвиток дитини як суб'єкту ігрової діяльності передбачає формування таких якостей особистості, які притаманні предмету і засобам ігрової діяльності, а також тих компонентів, з яких складається мотиваційна та операційно-технічна сторони діяльності. В грі відбувається відбиття індивідуальних соціально-психологічних якостей. Оригінальні сюжети, ролі, зміст дитячих ігор, соціальна роль у дитячому суспільстві дає змогу виявляти "портрет" дитини, своєрідність її ігрової поведінки [6].

У дитини розвивається емоційно-вольова сфера, виникає соціальна потреба і здібність задавити в собі егоїстичні наміри, визнавати думку та заслуги інших, рахуватися з інтересами дітей у спільній грі.

Найціннішим, з точки зору педагогіки є те, що для граючої дитини гра – це й моделювання майбутнього і водночас переживання сучасності. Ігрову діяльність неможливо замінити на яку-небудь діяльність. Бо тільки у грі з'являються психічні новоутворення: образне мислення, уява, орієнтація в завданнях і мотивах людської діяльності, здібність до спільної діяльності. Відсутність гри у дітей утворює відсутність соціальної позиції, мотивації, соціально-значущої потреби в спілкуванні.

Висновки. Таким чином, основним шляхом соціального розвитку дітей у грі є рух від загальної егоцентричності завдяки децентрації до більш об'єктивної позиції пізнання речей, інших людей та самого себе. В умовах децентрації у дітей трапляється формування рефлексивності, терпіння, вміння зайняти позицію іншого, зрозуміти його точку зору, бажання, запити.

Сюжетно-рольова гра призводить до змін позиції дитини – від своєї індивідуальної та специфічно дитячої – на нову позицію дорослого. Важливим моментом у педагогічній підтримці гри з боку дорослого є створення умов для задіяння мотиваційних, емоційних та особистих джерел соціального розвитку. Використання партнерської, різновікової діяльності відбудовує різні позиції дорослого і дітей.

Педагогічна підтримка забезпечує послідовне "входження" дитини в ігрову ситуацію, засвоює правила та норми поведінки, його соціалізацію.

Для гри характерна висока емоційна насиченість, амбівалентність почуттів: плаче як "хворий", та радіє, як "граючий" (Л. Виготський) [2]. В грі проявляється вибірковість дитини, її направленість на ті чи інші ролі, допомагаючи розкрити в дитині те, що в ній емоційно гальмується.

Наприклад: сюжетно-рольові ігри "Сім'я", "Дитячий будинок", "Школа", "Лікарня", "Супермаркет" дає можливість дитині не тільки опанувати отримані знання, але реалізувати своє бажання жити у відкритому соціумі та користуватися його надбанням.

Гра є фактором соціалізації дітей, яка реалізує психолого-педагогічні можливості розвитку дитини.

Індивідуальний соціальний розвиток тісно пов'язаний із соціальним навчанням як процесом цілеспрямованого впливу на дитину з метою пере-

дати йому певні знання, вміння і навички, а також з вихованням як керованим розвитком особистості в її інтересах та інтересах суспільства, членом якого вона є.

Гра в “соціальні відносини” – типове явище для будь-якого віку. Дитина “приміряє” ролі, засвоює соціальні форми поведінки, апробовує дії і засоби, схвалені суспільством і групою. Таким чином, здійснюється соціальне навчання малюка на основі власного досвіду. На будь-якому віковому етапі у дитини виникає особлива потреба – в індивідуальному соціальному досвіді. Вона шукає у ході своєї діяльності відповіді на безліч запитань, що постають перед нею. Це може виглядати як: стихійний пошук нею “меж” допустимих відхилень; відокремлення в особистому досвіді санкціонованих відхилень від шаблонів поведінки; неорганізовані і некеровані вчинки та дії. Так, у грі здійснюється цілеспрямований тренінг дитини у вмінні поводити себе добре [6].

Результатами оптимального поєднання цілеспрямованого виховання і навчання сиріт з використанням ігрових технологій та практикою самостійного засвоєння ними закономірностей соціального буття в ігровій діяльності будуть: повноцінна соціальна розвиненість особистості як результат позитивного “Я” та соціальна зрілість вихованців закладів інтернатного закладу.

Список використаної літератури

1. Алмазов Б. Н., Беляева М. А., Бессонова Н. Н. и др. Методика и технология работы социального педагога / [под ред. М. А. Галагузовой и Л. В. Мардахаева]. – М. : Академия, 2004. – 192 с.
2. Артющкіна Л. М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. М. Артющкіна, А. О. Поляничко. – Суми, 2001. – С. 3 – 4.
3. Архипова А. А. Социально-педагогическое сопровождение детей, оставшихся без сопровождения родителей, в процессе социализации : дис. .... канд. пед. наук : 13.00.01 / Архипова Анастасия Андреевна. – СПб., 2005. – 187 с.
4. Бедулина Г. Ф. Интерактивные методы социально-профилактической работы в закрытых учебных заведениях / Г. Ф. Бедулина. – Минск : ООО “Лазурак”, 2007. – 184 с.
5. Князева О. Л. Я, ты, мы : социально-эмоциональное развитие детей от 3 до 7 лет : учебн. метод. пособие для воспитателей дошкол. образоват. учреждений / О. Л. Князева, Р. Б. Стеркина. – М. : Просвещение, 2005. – 93 с.
6. Організація ігрової діяльності дітей дошкільного віку / автор-упор. А. П. Булова. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 256 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2015.

Куриная С. Н. Особенности социально-педагогической работы с детьми-сиротами в процессе формирования у них позитивного “Я”

В статье представлен практический аспект социально-педагогической работы с детьми-сиротами дошкольного возраста в учреждениях интернатного типа.

Определено содержание социально-педагогической работы в учреждениях интернатного типа, которое принимает форму ситуаций развития и успеха, особенной среды и отношений, общего поля совместной деятельности.

Раскрыт технологический инструментарий использования игры в процессе формирования позитивного “Я” воспитанников интернатных учреждений.

Ключевые слова: *социально-педагогическая работа, дети-сироты, интернатные учреждения, “Я”-концепция, игра.*

Kurinna Svetlana Features of social and pedagogical work with orphaned children in process forming their positive “I”

The process of European integration requires continuous improvement methods of instruction and indoctrination in residential care institutions, purposeful selection means of the organization of the educational process, to optimize ways of forming competitive personality of an orphaned child, the formation of her positive “I” concept. This in turn requires the introduction of new approaches, the use of existing and development of modern innovative technologies upbringing of orphaned children in residential care institutions.

Terms of residential institutions, their subculture and stylized mechanism of socialization influence on the social and psychological development of orphaned children characterized by disturbances in the intellectual, emotional and value and volitional, and this in turn is the basis for the delay in the formation of a positive image of “I”.

The introduction of gaming technology in the social and pedagogical work in residential care institutions will help to adjust the content and the process of forming a positive “I” concept, which will ensure the effective socialization of preschool children in a the orphanage. For the effective implementation of certain technologies, it is necessary: to form children’s system a positive image of themselves; children develop positive self-esteem, self-confidence, increase awareness of their achievements, self-esteem; cultivate the ability to choose their own course of conduct with others in view of readiness for dialogue and cooperation; self-control and responsibility for their actions and deeds. This work is based on the principles of accessibility (age-appropriate children; adapt the material to age and abilities of children); systematic and consistent (dispensed material from the simple to the complex, taking into account lessons repetition of rules and regulations); clarity (accounting features of the child’s thinking) dynamism (the introduction of the material corresponds to the formation of positive “I – concepts” in various activities); differentiation (the creation of a positive climate in the collective, taking into account individual characteristics, in which the educator applies to every child as a self-sufficient person).

Key words: *social and pedagogical work, orphaned children, residential institutions, “I”-concept, game.*